

Een sociaal leenstelsel

Uit onderzoek van het CBS, in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, blijkt een verband tussen het inkomen van de ouders en deelname aan het hoger onderwijs van het kind. Dit treedt vooral op via de vooropleiding van de kinderen, en in mindere mate bij de doorstroom en prestaties in het hoger onderwijs. Persoonlijke, demografische en omgevingsfactoren zijn echter belangrijker.

Ouderlijk inkomen en deelname aan het hoger onderwijs

Brugt Kazemier

Centraal Bureau voor de Statistiek

Op verzoek van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft het CBS onderzoek gedaan naar de deelname aan het hoger onderwijs van Nederlandse jongeren. Het doel was na te gaan in hoeverre, gegeven de gevolgde vooropleiding, het huishoudensinkomen samenhangt met de deelname aan en de prestaties in het hoger onderwijs. Daartoe is voor de jongeren die op 1 oktober 2005 zestien jaar waren uitgezocht welke vooropleiding zij toen volgden en de door hen behaalde resultaten, zes jaar later op 31 augustus 2011, in het hoger onderwijs (Tan, Dill en Vieveen, 2013).

Dit onderzoek was één van de onderzoeken die het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft laten uitvoeren in de voorbereiding van een nieuw stelsel van studiefinanciering (Tweede Kamer, 2013). Doel hiervan was na te gaan in hoeverre het mogelijk is om via een sociaal leenstelsel budgettaire ruimte te creëren om structureel meer te kunnen investeren in de kwaliteit van het onderwijs. De gegevens van het CBS, waar dit artikel op is gebaseerd, worden door de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap gezien als een nulmeting waarmee de financiële toegankelijkheid van het hoger onderwijs gemonitord kan worden. In dit artikel worden de belangrijkste uitkomsten van deze nulmeting gepresenteerd.

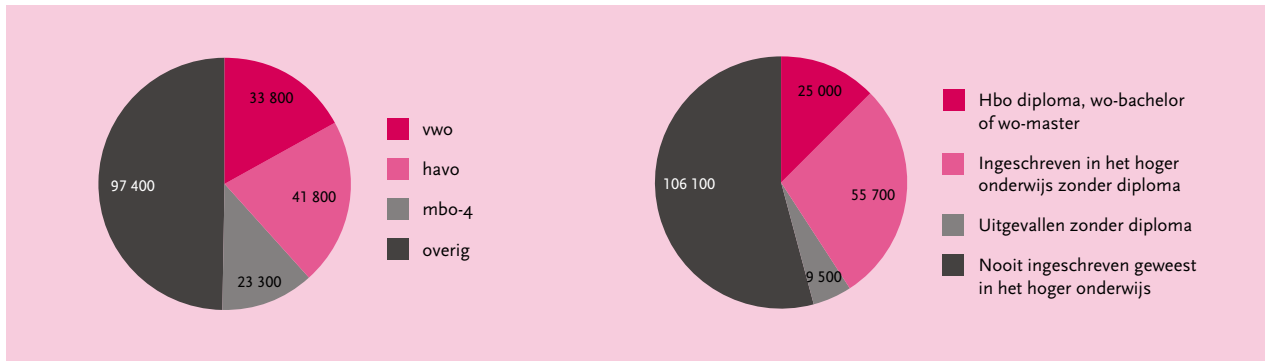
Factoren voor succes in het onderwijs

Hoewel bij de nulmeting de nadruk ligt op het verband tussen inkomen en de toegang tot het hoger onderwijs,

is inkomen niet de belangrijkste sleutel tot succes. De eerdere prestaties in het basis- en het voortgezet onderwijs zijn veel belangrijker. Deze prestaties hangen vooral samen met persoonlijke factoren zoals intelligentie, het al dan niet hebben van verstandelijke of visuele beperkingen, gedragsproblemen of langdurige ziekte, met demografische factoren als geslacht en herkomst en met omgevingsfactoren als het opleidingsniveau van de ouders (Onderwijsraad, 2011). Traag en Siermann (2011) tonen aan dat er een weliswaar zwak, maar toch significant verband bestaat tussen het opleidingsniveau van de ouders en dat van de kinderen. Fisher (2004) en Van der Heide (2010) laten het negatieve effect zien van het opgroeien in een gebroken gezin.

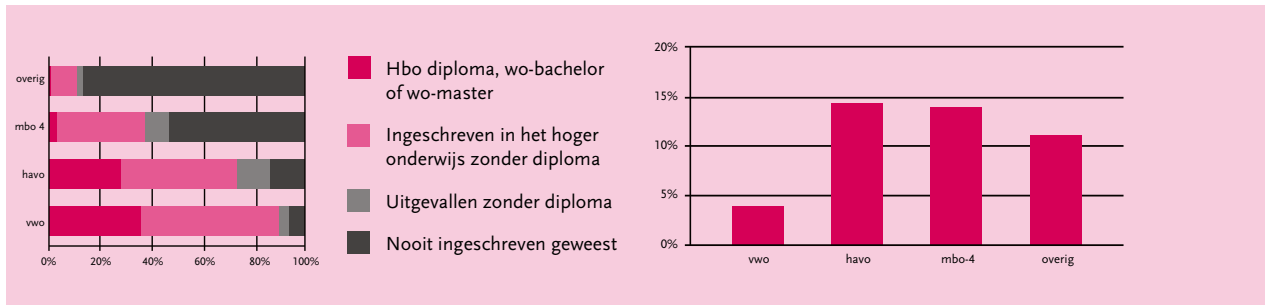
Daarnaast spelen de motivatie van de leerlingen en het streefniveau van de ouders een rol (De Boer, 2009). Een sterke motivatie en een hoog streefniveau zijn gunstig voor succes. Het streefniveau hangt vaak samen met de sociaaleconomische status van het huishouden waartoe de jongere behoort (Kuyper, van der Werf en Lubbers, 2000). Een hoge sociaaleconomische status gaat vaak samen met een hoog streefniveau; een lage sociaaleconomische status vaak met een laag streefniveau. Ook krijgen kinderen van ouders met een laag streefniveau op de verschillende keuzemomenten in het onderwijs vaak een te laag advies voor vervolgonderwijs en bereiken daarom een lager niveau dan mogelijk zou zijn geweest. De Onderwijsraad (2007) constateert dat kinderen van lager opgeleide ouders naar verhouding minder goed presteren dan op grond van intelligentie mag worden

Een sociaal leenstelsel

Figuur 1. Gevolgde vooropleiding, 1 oktober 2005

Figuur 2. Vervolgopleiding op 31 augustus 2011

Figuur 3. Deelname aan het hoger onderwijs op 31 augustus 2011 naar vooropleiding op 1 oktober 2005.

Figuur 4. Uitval zonder diploma in het hoger onderwijs naar vooropleiding, op 31 augustus 2011. Het betreft hier alleen de jongeren in de onderzochte groep die na hun vooropleiding hebben deelgenomen aan een HBO- of universitaire opleiding.

verwacht. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (Steenbekkers en Vermeij, 2013) signaleert in *De Dorpenmonitor* ook een onderbenutting van de leercapaciteit van jongeren op het platteland. Voor veel van hen is de afstand tot een havo- of vwo-school groter dan die naar een school voor vmbo. Vooral voor minder gemotiveerde jongeren zou dit een reden kunnen zijn om te kiezen voor een dichterbij gelegen vmbo-school, ook al hebben ze een havo-vwo advies.

Kloosterman (2010) geeft, in navolging van Boudon (1974), nog een aantal andere redenen waarom kinderen uit de verschillende milieus verschillend presteren. Nog afgezien van mogelijk genetisch bepaalde verschillen beschikken ouders uit de hogere sociale milieus over meer financiële middelen en sociaal-culturele mogelijkheden om de prestaties van hun kinderen te verbeteren. Ook zijn ouders en kinderen uit de hogere sociale milieus op de cruciale momenten in het onderwijstraject beter in staat de kosten en baten van hoger onderwijs in te schatten en hebben zij, door eigen ervaring, beter zicht op de kans op succes.

De aangehaalde studies hebben vooral betrekking op het basis- en voortgezet onderwijs. De genoemde succesfactoren voor deze onderwijsvormen hangen direct of indirect samen met de sociaaleconomische status van het huishouden waartoe een jongere behoort. Klassieke indicatoren voor sociaaleconomische status zijn oplei-

ding, maatschappelijke prestige – weergegeven door bijvoorbeeld een rangorde in beroepen – en inkomen. De vraag is in hoeverre sociaaleconomische status, gegeven de vooropleiding, ook van invloed is op de toegang en het succes in het hoger onderwijs. Het hier beschreven onderzoek voor het Ministerie van OC&W gaat hierop in, waarbij gekeken wordt naar sociaaleconomische status in termen van inkomen.

De onderzochte populatie

Het onderzoek voor het Ministerie van OC&W betreft alle personen die op 1 oktober 2005 zestien jaar oud waren en die op dat moment in Nederland woonden en waren ingeschreven in de Gemeentelijke Basisadministratie. In totaal gaat het om 196.300 jongeren. De helft volgde op 1 oktober 2005 een opleiding die direct toegang geeft tot het hoger onderwijs: vwo, havo en mbo op niveau 4. De andere helft volgde een andere, veelal lagere opleiding (figuur 1).

Van alle zestienjarigen op 1 oktober 2005 was één op de acht zes jaar later in het bezit van een hbo-, bachelor of master diploma. Een kwart was nog niet in het bezit van zo'n diploma, maar stond wel ingeschreven bij een instelling voor hoger onderwijs, één op de twintig was gestopt zonder een diploma te halen en meer dan de

Een sociaal leenstelsel

helft is nooit begonnen aan een hbo- of universitaire opleiding (figuur 2), vooral omdat zij zich niet gekwalificeerd hebben voor het hoger onderwijs.

Voor iedereen in de populatie is nagegaan hoe hoog het inkomen in 2005 was van het huishouden waartoe hij of zij behoorde en de onderwijssituatie op 31 augustus 2011.

Voor het onderzoek is gebruik gemaakt van gegevens uit het Sociaal Statistisch Bestand (SSB). Het SSB is een stelsel van tientallen registers en enquêtes die veelal op persoonsniveau aan elkaar kunnen worden gekoppeld. Uit de gekoppelde registers en enquêtes stelt het Centraal Bureau voor de Statistiek statistieken samen. Voor dit onderzoek zijn de gegevens gebruikt die betrekking hebben op demografie, onderwijs en inkomen. De

Kinderen met 'rijke' ouders stromen vaker door naar het hoger onderwijs

demografische gegevens zijn afkomstig uit de gemeentelijke basisadministratie, de gegevens over onderwijs zijn afkomstig van de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO). De belangrijkste bron voor de gegevens over inkomen is de belastingdienst. Voor de definitie van het gekozen inkomensbegrip wordt verwezen naar de appendix.

De vooropleiding en de resultaten

Het hier beschreven onderzoek voor het Ministerie van OC&W laat een sterk verband zien tussen vooropleiding en de resultaten in het hoger onderwijs (figuur 3). Hoe hoger het niveau van onderwijs dat werd gevolgd op zestienjarige leeftijd, des te vaker stroomt men door naar het hoger onderwijs. Van alle jongeren die op 1 oktober 2005 een vwo of havo opleiding volgden is bijna 80 procent doorgestroomd naar een hbo-opleiding of universiteit. Meer dan een derde van de doorstromers was op 31 augustus 2011 ook al in het bezit van een hbo, bachelor of master diploma. Vermoedelijk zijn dit vooral de jongeren die ook goed presteerden in het voortgezet onderwijs. Annema en Ooijevaar (2011) laten zien dat studenten met een hoger gemiddeld eindexamencijfer in het voortgezet onderwijs

ook sneller afstuderen. Dit geldt voor zowel het hoger beroepsonderwijs als het wetenschappelijk onderwijs.

Van de jongeren die op hun zestiende een opleiding volgden die niet direct toegang geeft tot het hoger onderwijs (bijvoorbeeld vmbo of mbo-3) bleek op 31 augustus 2011 toch één op de acht te zijn doorgestroomd naar het hoger onderwijs.

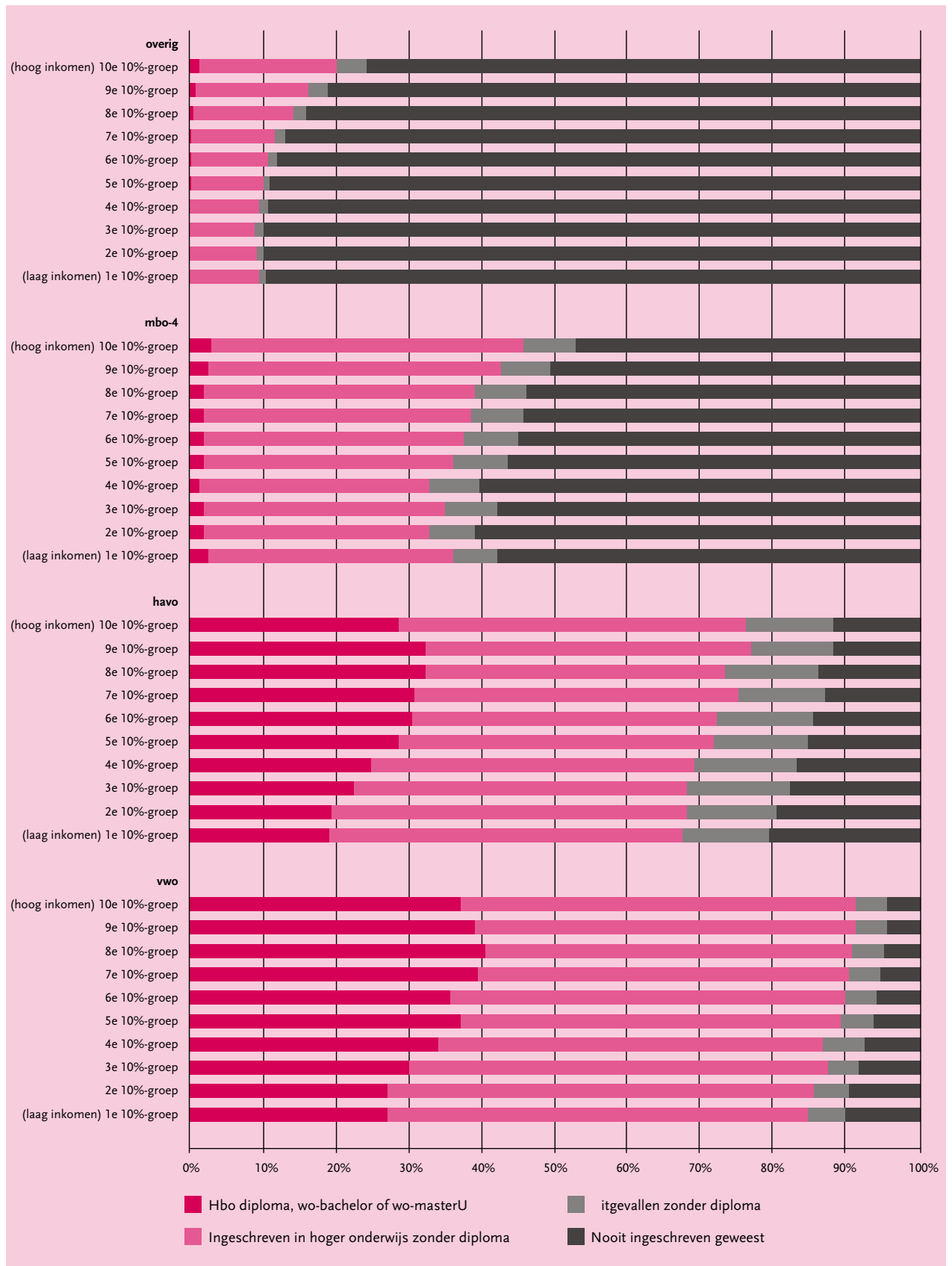
Niet iedereen die aan een hogere opleiding begint is even succesvol (figuur 4). Ruim één op de tien jongeren die aan een hbo- of universitaire opleiding begon, bleek op 31 augustus 2011 te zijn uitgevallen zonder een diploma te hebben behaald. Vooral de uitval onder jongeren met een havo of mbo-4 opleiding is hoog: 15 procent. Verwacht mag worden dat van de jongeren die op 31 augustus 2011 zonder diploma stonden ingeschreven ook nog een deel zonder diploma zal uitvallen. De uiteindelijke uitval zal daarom waarschijnlijk hoger zijn. In een onderzoek waarin alle eerstejaarsstudenten van het hoger onderwijs in 1999/2000 zijn gevolgd, bleek negen jaar later 21 procent het hoger onderwijs zonder diploma te hebben verlaten (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2010). Het zou daarom zinvol zijn het cohort jongeren uit 2005 nog enkele jaren langer te volgen.

Samenhang met inkomen

Cijfermatig is er een sterk verband tussen het inkomen van de ouders en de vooropleiding van de kinderen. Van de jongeren uit de rijkste huishoudens (top twintig procent) zat 60 procent op de havo of het vwo, tegenover minder dan 25 procent van de jongeren uit de minst draagkrachtige huishoudens (laagste 20 procent). Zoals al is aangegeven, is dit verband tussen inkomen en vooropleiding niet per se een oorzakelijk verband. Persoonlijke, demografische en omgevingsfactoren zijn belangrijker. Analoog hieraan zal het inkomen van de ouders ook veelal niet direct bepalend zijn voor de keuze voor een eventueel vervolg in het hoger onderwijs en de mate van succes. Toch laten ook de cijfers over de doorstroom naar het hoger onderwijs, rekening houdend met vooropleiding, een verband zien tussen inkomen en het starten van een hogere opleiding.

Figuur 5 laat voor alle jongeren in het gevolgde cohort het verband zien tussen het inkomen van de ouders in 2005 en het behaalde resultaat op 31 augustus 2011. Naarmate de vooropleiding die werd gevolgd lager is, stromen minder jongeren door naar het hoger onderwijs. Vooral het aantal jongeren met een overige vooropleiding dat uiteindelijk het hoger onderwijs bereikt, is vrij klein. Zij kunnen het hoger onderwijs alleen via een indirecte route bereiken en hebben dus een extra stimulans en motivatie nodig. Ongeacht de vooropleiding stromen kinderen met 'rijke' ouders vaker door naar het

Een sociaal leenstelsel

Figuur 5. Deelname aan een vervolgopleiding in het hoger onderwijs op 31 augustus 2011 naar de vooropleiding die op 1 oktober 2005 wordt gevolgd en het inkomensdecil van de ouders in 2005.

Een sociaal leenstelsel

hoger onderwijs dan kinderen met ‘arme’ ouders.

Er lijkt slechts een gering verband te zijn tussen het inkomen van de ouders en studie-uitval. De vraag is echter of dit verband daadwerkelijk nauwelijks bestaat of dat dit komt doordat de onderzochte groep jongeren maar over een korte periode is gevolgd. In de eerder aangehaalde studie onder alle eerstejaarsstudenten van het hoger onderwijs in 1999/2000 (instroomcohort 1999), dat langer is gevolgd, was er wel een opvallend verband (figuur 6): de uitval onder jongeren uit de laagste 20 procent inkomens was bijna twee maal zo groot als onder de jongeren uit de 20 procent hoogste inkomens (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2010). Frenk (2005) laat zien dat vooral in het hoger beroepsonderwijs kinderen van ouders met een lagere opleiding vaker hun studie zonder diploma afbreken dan kinderen van ouders met een hogere opleiding.

Conclusies en discussie

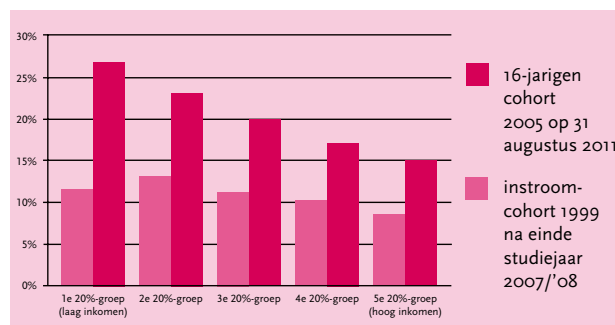
Ons onderzoek laat zien dat er een direct of indirect verband is tussen het inkomen van de ouders en de doorstroom naar het hoger onderwijs. De minister geeft in haar brief aan dat dit een belangrijk gegeven is (Tweede Kamer, 2013). Voor haar toont dit aan dat ‘een inkomensafhankelijke toegankelijkheidsbeurs en de sociale terugbetalingsvoorwaarden een essentieel onderdeel zijn van het sociale leenstelsel.’

Het Centraal Planbureau (2013) gaat er vanuit dat door de invoering van het sociale leenstelsel met aanvullende beurs het aantal eerstejaars in het hoger beroepsonderwijs met iets meer dan 2 procent zal dalen. In totaal gaat het dan om 2800 jongeren die besluiten zich niet in te schrijven. In hoeverre deze daling gelijk is voor alle inkomensgroepen heeft het CPB niet onderzocht.

Om meer inzicht te krijgen in hoeverre het ouderlijk inkomen daadwerkelijk van belang is bij de keuze voor vervolgonderwijs en in hoeverre andere factoren van belang zijn is het nodig om het cohort jongeren uit 2005 langer te volgen en naast het inkomen van de ouders en geslacht ook andere factoren als het opleidingsniveau van de ouders, herkomst en, zo mogelijk, studiemotivatie in de analyse te betrekken.

Brugt Kazemier

is als wetenschappelijk onderzoeker verbonden aan het Centraal Bureau voor de Statistiek. De in dit rapport weergegeven opvattingen zijn die van de auteur en komen niet noodzakelijk overeen met het beleid van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Figuur 6. Uitval zonder diploma in het hoger onderwijs naar inkomenskwintiel van de ouders.

Appendix

Er bestaan verschillende definities van inkomen. In dit onderzoek is gekozen voor het gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen. In tegenstelling tot het gewone besteedbare huishoudensinkomen houdt men hierbij ook deze rekening met de samenstelling van het huishouden. Het gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen wordt berekend door alle bruto inkomens van de leden van een huishouden bij elkaar op te tellen en deze te verminderen met de betaalde inkomensoverdrachten (bijvoorbeeld alimentaties), premies inkomensverzekeringen, premies ziektekostenverzekeringen en de belastingen op inkomen en vermogen. Dit besteedbaar inkomen van een huishouden wordt vervolgens gecorrigeerd voor de grootte en de samenstelling van het huishouden. Dit gebeurt met behulp van equivalentiefactoren. Daarmee komen de schaalvoorwaarden tot uitdrukking die het gevolg zijn van het voeren van een gemeenschappelijke huishouding. Met deze equivalentiefactoren wordt het besteedbaar inkomen van een meerpersoonshuishouden beter vergelijkbaar gemaakt met het besteedbaar inkomen van een eenpersoonshuishouden. Waar in dit artikel het begrip inkomen wordt gebruikt wordt het gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen bedoeld.

Literatuur

Annema, A. en J. Ooijevaar, 2011, De invloed van eindexamenresultaten op succes in het hoger onderwijs. *Tijdschrift voor hoger onderwijs*, 29(2), blz. 65-81.

Boer, H. de, 2009, *Schoolsucces van Friese leerlingen in het voortgezet onderwijs*. (Proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen).

Boudon, R., 1974, *Education, opportunity, and social inequality*. (Wiley, New York).

Centraal Bureau voor de Statistiek, 2010, *Jaarboek onderwijs in cijfers, 2010*. (CBS, Den Haag).

Centraal Planbureau, 2013, *Veronderstellingen deelname-effecten van een sociaal leenstelsel in het hoger onderwijs*. (CPB, Den Haag).

Fisher, T.F.C., 2004, *Parental divorce, conflict, and resources. The effects on children's behaviour problems, socio-economic attainment and transitions in the demographic career*. (Proefschrift, Radboud Universiteit Nijmegen).

Frenk, M., 2005, Instroom en slagingspercentages in het hoger onderwijs. *Sociaal-economische trends, 2005(4)*. Blz. 38-40.

Heide, K. van der, 2010, Thuiswonende deelnemers uit éénoudergezin presteren minder in het middelbaar beroepsonderwijs. *Sociaal-economische trends, 2010(1)*. Blz. 19-21.

Kloosterman, J.G., 2011, *Social background and children's educational careers; The primary and secondary effects of social background over transitions and over time in the Netherlands*. (Proefschrift, Radboud Universiteit Nijmegen).

Kuyper, H., M.P.C. van der Werf en M.J. Lubbers, 2000, Motivation, meta-cognition and self-regulation as predictors of long term educational attainment. *Educational Research and Evaluation*, 3. Blz. 181-205.

Onderwijsraad, 2007, *Presteren naar vermogen; Alle talenten benutten in het fundamenteel onderwijs*. (Onderwijsraad, Den Haag).

Onderwijsraad, 2011, *Maatschappelijke achterstanden van de toekomst*. (Onderwijsraad, Den Haag).

Steenbekkers, A., en L. Vermeij (red), 2013, *de dorpenmonitor; Ontwikkelingen in de leefsituatie van dorpsbewoners*. (SCP, Den Haag).

Tan, S., A. Dill en E. Vieveen, 2013, *Toegankelijkheid van het hoger onderwijs. Relatie tussen instroom en het hoger onderwijs en huishoudinkomen van jongeren die op 1 oktober 2005 16 jaar waren*. (CBS, Den Haag/Heerlen).

Traag, T., en C. Siermann, 2011, Zo vader zo zoon, zo moeder zo dochter? Een onderzoek naar de intergenerationele overdracht van onderwijsniveau en -richting. *Socialeconomische trends (4e kwartaal 2011)*, blz. 26-29.

Tweede Kamer, 2013, 24724 *Studiefinanciering, Nr. 114 Brief van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap*. (Tweede Kamer, Den Haag).